

<https://doi.org/10.53656/his2025-3-3-xen>

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

КОГА Е РОДЕН КСЕНОФОНТ? ЗАВРЪЩАНЕ КЪМ ИЗВОРИТЕ И НОВИ АРГУМЕНТИ

Николай Пенев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Abstract. The Corpus Xenophonticum solidifies Xenophon's status as a renown literary figure, while his philosophical reflections on the ideal ruler mark him as a precursor of a new epoch, namely the age of Alexander the Great and the rise of the Hellenistic kingdoms. Over the centuries, the "Attic Muse" has stood as a paradigm of literary and rhetorical excellence, and as such, his influence resonates even today. Although the Alexandrian grammarians included him in the triad of the great Greek historians, alongside Herodotus and Thucydides, his biography remains shrouded in uncertainty. Many of the ambiguities surrounding Xenophon's life stem from the loss of the Peripatetic works that laid the foundations of biography as a genre, as well as from a tendency in contemporary scholarship to dismiss certain written sources or interpret them with undue or inaccurate critical rigor.

The present study seeks to determine the year of Xenophon's birth by analysing existing autobiographical evidence and testimonies from later Greek and Roman writers. To date, there are two main theories of Xenophon's birth that have gained ground in modern historiography – ca. 445 – 444 BC, or about 430 BC, the latter being the most widely accepted. The present study introduces new arguments that challenge longstanding "contradictions" within the texts and offer a fresh perspective, arguing for Xenophon's birth in 441 BC.

Reassessing the year of Xenophon's birth is also crucial for evaluating the arguments concerning the authorship of the political treatise, *The Constitution of the Athenians*, traditionally attributed to an anonymous writer.

Keywords: Xenophon; biography; The Constitution of the Athenians

Ксенофонт от Атина е един от най-забележителните мъже на древността. Макар да е изключително популярен още в Античността и съответно приобщен от александрийските граматисти към големите гръцки историци редом с Херодот и Тукидид, в неговата биография остават все още множество бели петна.¹

Наличните исторически данни позволяват да се приеме с голяма доза увереност, че Ксенофонт е роден в рамките на третата четвърт на V в. пр. Хр., но

точната година не е посочена нито в неговите съчинения, нито в текстовете на по-късните гръцки и латински писатели. В резултат на това историците се опитват да установят годината, като съпоставят сведения, които на пръв поглед изглеждат противоречиви или дори взаимоизключващи се. Това, от своя страна, води до формирането на две принципни научни хипотези. Първата приема по-ранна датировка – около средата на V в. пр. Хр., като доводите се основават предимно на преки исторически свидетелства. Втората хипотеза поставя годината на раждане по-късно – в периода на т. нар. Архидамова война (431 – 421 г. пр. Хр.)² или малко преди нея, като аргументацията ѝ се изгражда най-вече върху интерпретацията на косвени автобиографични данни. В научните среди първоначално е била общоприета по-ранната датировка, но през XIX и XX в. започва да се налага по-късната, която днес доминира в историографията. Донякъде причина за липсата на сигурност може да е фактът, че са изгубени трудовете на перипатетиците, които са положили началото на биографията като жанр. Представителите на тази школа са всъщност първите, които целенасочено започват да събират и систематизират данните за забележителните личности от миналото, и е много вероятно сред сведенията да е съществувала информация за рождената дата на Ксенофонт. За съжаление, тези текстове не са достигнали до нас, погълнати от пожарища на кризи и идеи.

На практика наличните сведения за живота и дейността на Ксенофонт Атински имат по-скоро случаен характер, като обикновено са разграничавани две основни групи (Frolov 1958a, p. 42) – данни от самия автор (автобиографични данни) и сведения от по-късните писатели.³

Автобиографичните данни и късната датировка на рождената дата на Ксенофонт

Съчиненията на повечето историци от IV в. пр. Хр. са запазени предимно като фрагменти, но мойрите са били благосклонни към творчеството на Ксенофонт. През Средновековието са били съхранени всички книги, посочени в най-ранния достигнал до нас каталог с произведения на писателя, съставен около III в. от Диоген Лаертски⁴. Това дава основание на повечето изследователи да приемат, че е оцеляло цялостното му творчество.⁵

Текстовете на Ксенофонт са ценен източник на автобиографични данни, тъй като в тях се съдържат множество речи, наставления, както и философски, политически и икономически разсъждения. Те разкриват светогледа на прочутия атинянин, като най-много информация се открива в „Анабазис“ и произведенията, написани под формата на диалози: „Пирът“, „Спомени за Сократ“ и „За добрия стопанин“. Данни могат да бъдат открити също в „Киропедия“ и Scripta minora – „Агезилай“ и „За конницата“. Макар в „Гръцка история“ да липсват преки сведения, вероятно много от събитията са описани въз основа на лични наблюдения, въпреки че това не е посочено изрично.

Късната датировка на рождената дата на Ксенофонт почива основно на автобиографични данни. Съвременните автори са склонни да я поставят в 430 г. пр. Хр. или малко по-късно.⁶ Тази историографска традиция е заложена в края на XVIII в. от W. Mitford в „The History of Greece“ (Mitford 1797, pp. 329 – 332). Половин столетие по-късно С. Cobet, въз основа на множество пасажи в „Анабазис“, където Ксенофонт сам се определя като млад, стига до заключението, че по време на похода на Кир Млади срещу Артаксеркс Мнемон и последвалото отстъпление на наемниците към бреговете на Черно море (401 – 399 г. пр. Хр.) Ксенофонт е бил на не повече от 30 години (Cobet 1858, p. 534 ff). Тази версия впоследствие е възприета и от множество други учени.⁷

През 70-те години на XX в. J. Anderson публикува монографията си „Xenophon“, която през следващите десетилетия става основа за биографичните раздели в различни преводи на Ксенофонт и допринася за възприемането на по-късната датировка в научните среди.

Крайъгълен камък на тази хипотеза е понятието „млад“ (νέος), използващо от Ксенофонт в „Анабазис“.⁸ Това понятие обаче е субективно.⁹ Тукидид например отбелязва¹⁰, че представата за „млад“ е различна във всеки град на Елада.

Самият Ксенофонт определя и други персонажи като „млади“, като например спартанския цар Агезилай, който бил „млад при встъпването му в длъжност“¹¹: „Ἀγησίλαος τοῖνυν ἔτι μὲν νέος ὢν ἔτυχε τῆς βασιλείας“.

Това твърдение неизбежно поражда въпроси, тъй като Агезилай II е бил на възраст над 40 години (най-вероятно 44/45 г.) (Pechatnova 2007, p. 330), когато е избран за архегет на Лакедемон през 400 г. пр. Хр.¹² Употребата на понятието „млад“ в този контекст от Ксенофонт обезсилва основополагащия аргумент в научната традиция, която подкрепя по-късната година на раждане на писателя.

Пасажите, където Ксенофонт се самоопределя като млад, изискват внимателно разглеждане в общия исторически контекст на разказа в „Анабазис“. След битката край Вавилон и смъртта на Кир Млади през 401 г. пр. Хр. наемниците се оказват в изключително сложна ситуация. Те са в сърцето на Ахеменидската държава, заобиколени от врагове, без водачи и без продоволствия. От родните брегове ги делят хиляди километри, а на пътя им се простират непознати земи. Мъжете тъгуват за семействата си и в нощта след пленяването на командирите никой не успява да заспи¹³.

Тук започва и историята на Ксенофоновия *анабазис*¹⁴: „Във войската се намирал някой си Ксенофонт от Атина, който участвал в похода, без да бъде нито стратег, нито лохаг, нито пък войник“. Атинянинът изпада в неспокойна дрямка и има съновидение, което го потиква към действие¹⁵.

От разсъжденията му след този сън¹⁶ J. Anderson прави косвено заключение, че възрастта на Ксенофонт е под 30 години (Anderson 1974, p. 9). Това

предположение се основава на аналогия с възрастта на Проксен – един от командирите на наемниците и близък приятел на Ксенофонт, който по време на похода е на около 30 години¹⁷.

Необходимо е обаче да се прави разлика между възрастта, определена от закона за заемане на изборната длъжност стратег в Атина, и тази на командир на наемнически отряд, събиран на базата на лична репутация и за собствена сметка, където тя няма почти никакво значение. Например от пленените командири Клеарх е на 50 години¹⁸, а другите двама са на около 35 години¹⁹.

Няма много информация за възрастовия ценз при избор в колегията на стратегите през V в. пр. Хр., но известна представа може да бъде извлечена от разказа на Тукидид за Сицилийската катастрофа през 415 г. пр. Хр. От текста става ясно, че преди злощастния поход Алкивиад е обвинен от Никий, че е прекалено млад, за да заема длъжността²⁰. Тъй като по това време той бил около 35-годишен, изглежда ограничението за длъжността да е било най-вероятно над тази възраст, ако не е отново въпрос на субективна преценка.

Що се отнася до другите местата, където Ксенофонт се характеризира като млад, то те са признати за неубедителни още в средата на XIX в. от К. Krüger (Krüger 1851, pp. 262 – 286).

Сведения на античните автори за рождената дата на Ксенофонт и ранната датировка

Данни за живота, творчеството и литературните похвати на Ксенофонт могат да бъдат открити в текстовете на множество по-късни писатели. От ранните трактати на Цицерон и съчиненията на римските енциклопедисти, през извлеченията на Фотий и лемите в енциклопедията „Суда“, до творбите на Теодор Метохит, създадени в зalezа на империята. Тези сведения са предимно епизодични и често на пръв поглед изглеждат противоречиви, а понякога дори взаимоизключващи се. Допълнително затруднение представлява проследяването на използваните първоизточници и тяхната проверка.

Сред тях е и най-ранната изцяло запазена биография на Ксенофонт, която е съставена от Диоген Лаертски вероятно през първата половина на III в. (Losev, Gasparov 2010, p. 5). Тя е включена в съчинение, което е достигнало до нас под условното заглавие „Животът на философите“. Днес обаче не е ясно кой стои зад името (или псевдонима) Диоген Лаертски, кога точно и къде е живял, както и какво е било първоначалното наименование на неговото съчинение (Tomov 1985, p. 5).

В духа на епохата текстът на Диоген Лаертски е компилативен, но това не го прави по-малко ценен – само цитираните от него автори и съчинения са над триста, повечето от които днес са изгубени (Losev, Gasparov 2010, p. 552). За правилната интерпретация на този текст е важно да се има предвид, че авторът често съзнателно използва литературни уловки – например всичко,

свързано с цитиране на IV книга на Аристип, вероятно е индикация за анекдотични измислици на самия Лаертски²¹. Също така, когато Диоген се води по основен източник, този източник остава анонимен, а се споменават само онези автори, които го потвърждават или му противоречат. Такъв е явно случаят в разказа за Ксенофонт, където повечето изследователи на историята на философията приемат, че Диоген основно следва Деметрий от Магнезия (I в. пр. Хр.).²²

Не е ясно точно колко съчинения е използвал Лаертски при съставянето на биографията на Ксенофонт, но само изрично назованите автори са дузина.²³ Към тях спадат: собствените произведения на Ксенофонт; двама от десетте атически оратори – Изократ (V – IV в. пр. Хр.) и Динарх (IV – III в. пр. Хр.);²⁴ хедоникът Аристип (V – IV в. пр. Хр.); историкът Ефор (V – IV в. пр. Хр.); Аристотел (IV в. пр. Хр.); скептикът Тимон от Флиунт (IV – III в. пр. Хр.); Стезиклид от Атина, писател на хронологии; перипатетикът и биограф Хермип от Смирна (III в. пр. пр. Хр.); Хистър от Кирена (III в. пр. Хр.), ученик на Калимах; Диокъл от Магнезия (II – I в. пр. Хр.), автор на биографски и доксографски изследвания за философите; накрая трудовете на Деметрий от Магнезия. Всъщност от всичките изброени единствено достигнали до нас в оригиналния си вид са текстовете на самия Ксенофонт.

Оскъдността на сведенията за Ксенофонт налага да се познават и малките форми на т. нар. псевдоисторическа епистолагафия, като например 35-те „Сократови писма“, запазени в Cod. Vat. gr. 64. По съдържание те могат да бъдат разделени на две групи – писма на Сократ (№ 1 – 7) и писма на неговите ученици (№ 8 – 35). Две от тях се приемат за автентични (№ 28 и 35), а останалите са написани най-общо между I и III в. (Losev, Takho-Godi 2005, p. 356). Втората група дава ценни биографични подробности за последователите на Сократ, като източникът на автора им вероятно е бил философско-исторически лексикон, недостигнал до нас, но по-подробен от използвания от Диоген Лаертски (Losev, Takho-Godi 2005, p. 357).

Друг прекрасен образец на епистолярния жанр са 17-те писма, известни като „Писмата на Хион от Хераклея“ (I в.), в които също се откриват препратки към изгубени съчинения (Grabar-Passek 1967, p. 163, n. 1).

На този тип литература трябва да се обърне повече внимание, защото по думите на С. Кондратиев: „Письмо и его история – еще не написанная страница и истории, и истории литературы“. Традиционно те се приемат за фикционни и по тази причина често биват подценявани, но не трябва да се забравя, че първоизточниците, използвани за създаването на литературните образи и сюжетите, са изгубени за нас (Losev, Takho-Godi 2005, p. 356). И тук, като Damoclis gladius, надвисва предупреждението на Улрих фон Виламовиц-Мьоллендорф, който напомня, че ако внимава, историкът може да намери перла във всяка една купчина боклук.²⁵

Ранна датировка на рождената дата на Ксенофонт се основава на тези биографични споменавания, като се колебае най-вече около 445 – 444 г. пр. Хр. или по-рано (Sobolevskiy 1935, VIII; Frolov 1958, p. 41). Основните доводи се базират върху няколко текста. Ключов сред тях е този на Страбон, в който се описва как падналият от коня си Ксенофонт бил спасен от Сократ по време на битката при Делион в Беотия през зимата на 424 г. пр. Хр. Географът споменава как атиняните се оттегляли към светилището на Аполон при Делион след поражението от беотийците. Сократ, който също отстъпвал пешком, тъй като конят му се подплашил и избягал, видял падналия и ранен Ксенофонт, вдигнал го на раменете си и го подкрепял по време на бягството²⁶.

За същото пише и Диоген Лаертски²⁷, когато разказва за военните кампании, в които е участвал Сократ (при Амфиполис, Делион, Потидея). Той лаконично повтаря историята, като добавя подробности за хладнокръвието, което Сократ е запазил по време на паническото бягство²⁸.

Любопитен детайл за бягството на Сократ по време на катастрофата при Делион е разказан в „De divinatione“ на Цицерон²⁹. Атиняните бягали, докато не достигнали до място, където пътят се разделял на три. Сократ, предупреден от своя демон, не тръгнал в посоката, предпочетена от повечето бегълци. Той и неговите спътници се спасили, докато останалите атиняни се сблъскали с беотийската конница. Рецепция на тази история, съдържаща важни подробности, непознати от други източници, се открива в първото от Сократовите писма (§ 9 – 10).

Привържениците на късната датировка се опитват да отхвърлят сведенията на Страбон и Диоген с довода, че в античната традиция Алкивиад е заменен с Ксенофонт. Те се позовават на „Пирът“ на Платон³⁰, където Алкивиад разказва как е спасен от Сократ.³¹

С. Соболевски обаче с пълно основание отбелязва, че в тази хипотетична конструкция явно ще трябва да е бил заместен не само Алкивиад с Ксенофонт, но и Потидея с Делион, тъй като Алкивиад е спасен от Сократ при Потидея през 432 г. пр. Хр., а не при Делион през 424 г. пр. Хр. (Sobolevskiy 1935, pp. IX – X). Така информацията от двата епизода се допълват, а не си противоречат. Що се отнася до отсъствието на всякакви препратки към епизод със спасяването на Ксенофонт в текста на Платон, то Авъл Гелий пише също така, че почти всички биографи на Ксенофонт и Платон са засягали въпроса за съперничеството между двамата³². В крайна сметка, Авъл Гелий прави заключение, че между двамата едва ли е имало обективни причини за съперничество, а и това не би съответствало на философското им възпитание. Това мнение се споделя и от основоположника на гръцката епиграфика А. Вöckh. Въпреки това, фактите са, че името на Ксенофонт не се среща никъде в диалозите от Платоновия корпус, а от своя страна, „атическата муза“ споменава Платон само веднъж, и то мимоходом³³.

Към сведенията на Страбон и Диоген обикновено се добавя и още едно. В „Пирът“ Ксенофонт твърди³⁴, че е бил един от гостите на симпозиума, организиран в чест на победата на Автолик в панкратиона по време на Големите Панатенеи (421/420 г. пр. Хр.). Привържениците на хипотезата за по-късната година или подминават с мълчание този текст, или го обясняват като фикция. Истината е, че тук Ксенофонт не се нуждае от подобни литературни похвати, а и в другите сократически съчинения не използва подобни похвати, но съобщава от кого е получена информацията, или че е дочута.

Симпозиумът, организиран от Калий (най-богатия сред елините в края на V в. пр. Хр.), може да бъде датиран благодарение на свидетелството на Атенеи (II – III в.). В петата книга на „Гошавката на софисти“ той прави изключително ценен коментар за годината, в която Евполид поставя комедията „Автолик“ – това е годината на архонта епоним Аристион³⁵.

Всъщност той е и първият от достигналите до нас автори, който коментира младостта на Ксенофонт, защото го обвинява в хронологическа грешка, като отбелязва, че участието му в „Пирът“ е невъзможно, тъй като по това време той или не е бил роден, или е бил съвсем малко дете³⁶.

Следователно Атенеи ще да е знаел или сам е стигнал до заключението за по-късна година като дата за раждането на Ксенофонт – година, която прави присъствието му на симпозиума невъзможно. За съжаление, аргументите, на които се основава това умозаключение, остават неизвестни за нас. От друга страна, е важно да се подходи критично към това сведение, тъй като разглеждането му в контекст разкрива, че в разговора се подлагат на съмнение различни общоизвестни твърдения. Например в предходния пасаж категорично се отрича участието на Сократ в битката при Делион или дори във всякакви военни действия (включително при Амфиполис и Потидея). За това едва ли има реални основания и по-скоро изглежда, че се демонстрират риторични похвати, отколкото исторически аргументи.

Въз основа на горепосочената информация С. Соболевски приема, че Ксенофонт би трябвало да е роден през 444 г. пр. Хр. или по-рано. Доводът му е, че ефебите служат само на територията на Атика и следователно в 424 г. пр. Хр. Ксенофонт следва да е бил поне на 20 години, тъй като сражението се е състояло извън Атика (Sobolevskiy 1935, pp. VII – VIII).

Филологът класик публикува изследването си „Ксенофонт, его жизнь и сочинения“ като предговор към сборника „Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения“ през 1935 г. Тезите му са приети и доразвити от Е. Фролов, който има специално отношение към Ксенофонт (Pechatnova 2024, p. 99) и публикува десетки монографии и статии по темата.³⁷

Сражението при Делион е подробно описано от Тукидид³⁸ и Диодор Сицилийски (Diod., Sic. 12.69-70). Споменато е също така и от Ксенофонт³⁹, и Плутарх⁴⁰. Загубата на атиняните край Делион и последвалото поражение при

Амфиполис са ключови за промяната на настроенятия в Атина за сключване на мир със Спарта⁴¹.

В разказа на Тукидид обаче има интересна подробност за паниката, настъпила в Атина – проведена е масова мобилизация на всички атински граждани, метеки и чужденци, намиращи се в Атика⁴². Това подсказва, че при всеобщата мобилизация може да са били призовани и ефебите от първа и/или втора година – носителите на гарнизонна служба (периполите).

Така Ксенофонт е можел да участва в сражението като ефеб, т.е. да е бил не на 20 години, а на около 18 години или дори малко преди тази възраст. Това предполага по-късна година на раждане – около 442/441 г. пр. Хр., която съвпада с информацията за (разцвета) *акмето* на Ксенофонт в разказа на Лаертски, към която ще се върнем по-късно.

Тукидид разказва и за действията на стратега Хипократ, който ръководи укрепването и отбраната на храма в Делион. Когато научава за настъплението на беотийците, той напуска свещения участък, но оставя триста конници за охрана и като резерв (Thuc., 4.93.2). След превземането на храма беотийците пленяват около двеста души, които държат в плен поне до сключването на Никиевия мир през 421 г. пр. Хр.⁴³.

Филострат Стари в „Биографии на софисти“ пише, че Ксенофонт прекарал известно време в Беотия. Според него атинянинът е бил пленен от беотийците и е бил освободен след поръчителство⁴⁴, но от текста не става ясно кога точно се е случило това. Някои изследователи предполагат, че събитието може да е станало след пленяването на гарнизона на Ороп в 410 г. пр. Хр., но тази хипотеза не е по-добре обоснована от възможността събитието да е свързано и с някой друг епизод от времето на Пелопонеската война.

Като потвърждение на тази информация може да послужи прочутият алегоричен разказ на Продик за добродетелите, наречен „За избора на Херакъл“, който софистът изнасял в Тива и Спарта. Този разказ е преразказан от Ксенофонт в „Спомени за Сократ“ и така е съхранен⁴⁵, което е основание да се предположи, че Ксенофонт е бил свидетел на беседите на Продик.

Ако се върнем отново към начина, по който Ксенофонт използва прилагателното „млад“ спрямо Агезилай⁴⁶, то внася нов аргумент и налага преосмисляне и евентуално завръщане към ранната датировка за рождената дата на писателя.⁴⁶ Така би се избегнало всякакво противоречие в наличните автобиографични данни, както и в по-късните сведения. В този контекст може да разгледаме и още едно сведение на Диоген Лаертски, което не е получило нужното внимание в научните изследвания, въпреки изключителната си важност. Авторът съобщава, че разцветът (*ἀκμή*) на Ксенофонт настъпва в четвъртата година на 94-тата олимпиада⁴⁷. Диоген не само посочва олимпиадата, но и точната годината от нейния цикъл (между юли 401 и юли 400 г. пр. Хр.). Датирането на разцвета (около 40-годишна възраст)⁴⁸ вероятно се основава на

„Хронология“ на Аполодор Атински (II в. пр. Хр.), който използва по-ранните изследвания на Ератостен (III в. пр. Хр.) за различните леточисления (Marr and Rhodes 2008, p.11). Това ни позволява да се насочим към 442/441 г. като година на раждането на Ксенофонт. J. Anderson заявява, че в контекста Диогеновия текст иде реч за времето на похода на Десетте хиляди, а не за разцвета на Ксенофонт.⁴⁹ Всъщност двете събития съвпадат в 401/400 г. пр. Хр., което е и съобщено Лаертски:

Diog. Laert. 2.6.55. „ (...) ὁ μὲν βίος αὐτῷ τοιόσδε. ἤκμαζε δὲ κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος τῆς τετάρτης καὶ ἐνενηκοστῆς Ὀλυμπιάδος, καὶ ἀναβέβηκε σὺν Κύρῳ ἐπὶ ἄρχοντος Ξεναίνετου ἐνὶ πρότερον ἔτει τῆς Σωκράτους τελευτῆς.“

„(...) Такъв бил животът на Ксенофонт. Разцветът му бил по времето на четвъртата година на деветдесет и четвъртата олимпиада (т.е. 401/400 г. пр. Хр., б.м., Н.П.), а похода с Кир предприел една година преди смъртта на Сократ (във времето на архонта Ксенайнет – т.е. в 401/400 г. пр. Хр., б.м., Н.П.).“ (Tomov 1985, p. 72).

Верен на принципа си да представя всички налични мнения, в края на изложението си Диоген Лаертски добавя и второ сведение, според което *акмето* на Ксенофонт е настъпило през 89-ата олимпиада (424 г. пр. Хр.). Това би поставило раждането му между 464 и 460 г. пр. Хр. и вероятно е една от причините за подценяване на предходната информация. От друга страна, то потвърждава, че в Diog. Laert. 2.6.55 иде реч точно за разцвета на Ксенофонт. Тук обаче не е посочена точната година от олимпиадата, а и контекстът показва, че историкът на философията не отдава голямо значение на този източник, отбелязвайки само (Diog. Laert., 2.6.59): „(...) на друго място съм чел, че неговия разцвет и на другите сократици (...)“.

Година и място на смъртта

Ксенофонт несъмнено е имал дълъг живот. Според Диодор Сицилийски той достига дълбока старост⁵⁰, а Лукиан от Самосата в „За дълголетниците“ посочва, че Ксенофонт умира на възраст значително над 90 години⁵¹. Тези сведения също опровергават хипотезата за по-късна година на раждане, тъй като, ако приемем, че смъртта му е настъпила в края на 356 г. (Pomeroy 1994, p. 5) или малко след 355 г. пр. Хр., то раждането му в началото на Пелопонеската война би означавало, че е живял около 70 – 75 години. Това обаче, в контекста на епохата и социалния му статус, не би го определило като дълголетник. За сравнение, животът на Изократ, който достига почти 100 години (436 – 338 г. пр. Хр.), е нагледен пример за дълголетие. Освен това двамата са от един и същи дем – Ерхия, което показва, че такива случаи не са били нещо изключително.

Диоген Лаертски съобщава, че смъртта на Ксенофонт настъпва в първата година на сто и петата олимпиада (360 – 359 г. пр. Хр.), по времето на архонта

Калидемид (или Калимед). Тук той цитира „Списък на архонтите и олимпийските победители“ на Стезиклид, за когото не се знае нищо повече.

В „Гръцка история“ обаче Ксенофонт споменава за събитие,⁵² което най-вероятно е станало в 358/357 г. пр. Хр. Също така, в икономическия трактат „За доходите“ се съдържа хронологичен маркер⁵³, който вероятно се отнася към (355/354 г. пр. Хр.).⁵⁴ Така за година на смъртта му може да се приеме най-рано 355 г. пр. Хр. или по-късна година.⁵⁵ Не е сигурно и мястото, където са погребани тленните останки на видния атинянин. Според Деметрий от Магнезия, Ксенофонт умира в Коринт в доста напреднала възраст⁵⁶. Съществува и друга версия за мястото, където е погребан: няколко столетия след смъртта на Ксенофонт, Павзаний преминава през руините на Скилунт в Пелопонес и местните жители му показват гробница близо до светилището, за която те вярват, че принадлежи на Ксенофонт.

За авторството на „Атинската държавна уредба“

Преразглеждането на годината, в която е роден Ксенофонт, е свързано и с възможността да бъдат използвани или отхвърлени аргументи за авторството на „Атинската държавна уредба“. Създаването на текста обикновено се отнася към втората половина на V или дори IV в. пр. Хр., но в повечето изследвания се отдава предпочитание на времето между 431 и 424 г. пр. Хр. (Marr and Rhodes 2008, p. 5). Авторството на Ксенофонт традиционно се оспорва, тъй като езикът и стилът на съчинението се различават от тези на останалите му произведения. Така създателят на трактата се обозначава с безличното Псевдо-Ксенофонт. G. Murray⁵⁷ вероятно въвежда термина „Старият олигарх“ (Murray 1897, p. 167), а в XXI в. дори се използва и обозначението „X“ за автора (Marr and Rhodes 2008, p. 2). Наложилата се късна датировка за годината на раждане на Ксенофонт подсилва аргументите срещу авторството му, защото по времето, в което е написан трактатът, той би трябвало да е бил в ранна детска възраст. Така авторството на Ксенофонт се отхвърля въз основа на стил и хронология (Marr and Rhodes 2008, p. 7).

В предговора на „Xenophon. The Shorter Writings“ и есето към „Regime of the Athenians“ МакБрейър обаче допуска, че основанията за отричане на авторството на Ксенофонт съвсем не са категорични и дори са съмнителни (McBrayer 2018, p. 6; p. 160). Към това може да се добави, че въпреки разликите в стила трактатът е пропит от ирония — характерен белег за творчеството на Ксенофонт⁵⁸. Текстът може да бъде интерпретиран в диаметрално противоположни посоки: дали авторът е привърженик на олигархичните порядки, или чрез иронични похвати защитава демократичната уредба на Атина? Също така структурата на „Атинската държавна уредба“ наподобява тази на „Лакедемонската държавна уредба“ (Marr and Rhodes 2008, pp. 9 – 10) – съчинение, в което авторството на Ксенофонт не се оспорва.

Ако трактатът е написан в младежките години на Ксенофонт, това би могло да обясни различията в стила и езика. Необходимо е също така да се вземе предвид влиянието на учителя, под чието ръководство Ксенофонт се е учил през този период. В този контекст целта на полемичния текст вероятно не е била публичното му разпространение, а по-скоро упражнение в риторични похвати. Авторът изразява неодобрение към държавното устройство на Атина, но е „принуден“ да го защитава в спор с опонента си. Ако съчинението действително е написано около 424 г. пр. Хр., когато Ксенофонт вероятно е бил във възрастта на ефебите, това дава основание за преосмисляне и ревизия за авторството на текста. Следователно е възможно „Старият олигарх“ да не е нито толкова стар,⁵⁹ нито да е убеден привърженик на олигархията.⁶⁰

В заключение можем да резюмираме, че 442/441 г. пр. Хр. изглежда като най-вероятна дата за раждането на пътешественика, историка и философа, който в следващите епохи ще бъде наречен „атическата муза“ и „атическа пчела“.

Въпреки че *Corpus Xenophonticum* утвърждава Ксенофонт като световен писател, а философските му възгледи за ролята на идеалния владетел го представят и като предвестник на новата епоха – времето на Александър Велики и елинистическите царства, едва ли има друг античен автор, за когото да са изписани толкова много твърдения, които противоречат на фактите или здравия смисъл.⁶¹ Думите на Тукидид, че повечето хора не търсят истината, а предпочитат да приемат готови мнения, остават меродавни и днес⁶². Затова следва да се избягват както пренебрегването на писмените източници, така и свръхкритичността при тяхната интерпретация.

Благодарности

Това изследване нямаше да бъде възможно без напътствията, помощта и редакциите на доц. д-р Юлия Цветкова, проф. д.и.н. Диляна Ботева и д-р Франциска ван Бурен. Признателен съм и на д-р Атанас Орачев и доц. д.и.н. Мартин Гюзелев за възможността да се консултирам с тях по всевъзможни историографски теми. Огромна благодарност дължа на проф. д.ф.н. Мирена Славова от катедра „Класическа филология“ на СУ „Св. Климент Охридски“, която най-доброжелателно ме въвеждаше в дебрите на старогръцкия език и култура.

БЕЛЕЖКИ

1. Виж напр. Bogdanov 1984, p. 7.
2. Първият период на Пелопонеската война.

3. Каталог на античните изворови данни за живота на Ксенофонт е изготвен като част от дисертационния ми труд „Древна Тракия в произведенията на Ксенофонт“, в процес на разработка към СУ „Св. Кл. Охридски“. В каталога е събрана наличната автобиографична информация, както и сведения на няколко десетки по-късни гръцки и латински автори.
4. Diog. Laert., 2.6.57.
5. Вж. напр. Bogdanov 1984, p. 7; Pomeroy 1994, p. 5.
6. Anderson 1974, p. 9; Pomeroy 1994, p. 1. Вж. напр. Varias 1999, p. 2, който определя годината на раждане на Ксенофонт между 430 и 425 г. Куриозната 325 г. пр. Хр. (така у Ponaryadov 2005, p. 5) няма да бъде коментирана тук, защото вероятно е *lapsus calami*.
7. Вж. също и прегледа на Sobolevskiy 1935 и Frolov 1958.
8. Където Ксенофонт се определя като млад (вж. напр. Xen., *An.* 3.1.14; 3.1.25; 3.2.37; 3.3.11; 3.4.42; 4.2.16; 5.3.1; 6.4.25; 7.3.47; 7.6.34).
9. Срв. Sobolevskiy 1935, p. IX.
10. Thuc., 5.43.2.
11. Xen., *Ages.* 1.6.
12. За датата вж. Cartledge 1987, p. 110.
13. Xen., *An.* 3.1.3.
14. Xen., *An.* 3.1.4-10.
15. Xen., *An.* 3.1.11-14.
16. Xen., *An.* 3.1.14: „Но никой не се готви и не го е грижа как да се защитаваме, ами си кротуваме, като че ли е възможно да бездействаме. И от кой град да очаквам аз стратега, който да свърши тази работа? А за себе си каква възраст да чакам да достигна? Защото аз поне няма да стана по-стар, ако днес евентуално се предам на неприятелите.“ (Прев. М. Славова)
17. Xen., *An.* 2.6.20.
18. Xen., *An.* 2.6.15.
19. Xen., *An.* 2.6.30.
20. Thuc., 6.12.2.
21. Виж напр. Diog. Laert., 2.6.48-49.
22. Виж напр. Bogdanov 1984, p. 7.
23. Виж също и Frolov 1958, pp. 42 – 43.
24. Дионисий Халикарнаски цитира заглавието на речта на Динарх: “Ἀποστασίου ἀπολογία Αἰσχύλῳ πρὸς Ξενοφῶντα” (Dion. Hal., *Din.* 12).
25. По Losev, Takho-Godi 2005, p. 192.
26. Strabo 9.2.7.
27. Diog. Laert., 2.5.22; срв. Ael., *VH* 7.14.

28. Diog. Laert., 2.5.22-23.
29. Cic., *De div.* 1. 3. 5-6.
30. Pl., *Symp.* 220, D, E; 221 A, B.
31. Вж. напр. Anderson 1974, p. 14. Там не се спомена за сведението на Страбон, а от това на Платон е изпусната първата част (Pl., *Symp.* 220, D, E).
32. Gell., *NA.* 14.3..
33. Xen., *Mem.* 3.6.1.
34. Xen., *Sym.* 1.1.
35. Ath., 5.56.
36. Ibid.
37. Вж. напр. изследването „Жизнь и деятельность Ксенофонта“, публикувано в 1958 г.
38. Thuc., 4.76.1-77.2; 4.89.1-101.4.
39. Xen., *Mem.* 3.5.4.
40. Plut., *Vit., Nic.* 6; *Vit., Alc.* 7.
41. Thuc., 5.14.1-4.
42. Thuc., 4.90.1.
43. Thuc., 5.35.5.
44. Philostr., VS 12.1.
45. Xen., *Mem.* 2.1.21-34.
46. Това несъответствие беше забелязано по време на работата ми върху магистърската теза „Сведения за историята и културата на Тракия и траките в Scripta Minora на Ксенофонт“ през 2021 г. (с научен ръководител проф. д.и.н. Диляна Ботева).
47. Diog. Laert., 2.6.55.
48. Losev, Gasparov 2010, 553. Вж. също Pomeroy 1994, p. 2.
49. Anderson 1974, 9. Вж. също Pomeroy 1994, pp. 1 – 2.
50. Diod. Sic., 15.74.4.
51. Luc., *Macr.* 21.
52. Убийството на тиранът на Фере Александър (Xen., *Hell.* 6.3.36).
53. Xen., *Vect.* 5.8-9.
54. Вероятно става въпрос за епизоди от Третата свещена война.
55. Точното датiranje на античните текстове е проблематично. Не трябва да се забравя за възможността първоначалният вариант на текста да е дообработван или да са правени по-съществени редакции от по-късни редактори (т. нар. диаскевасти).
56. Diog. Laert., 2.6.56.

57. Срв. McBrayer 2018, p. 6.
58. Виж напр. Хеп., *Ath. pol.* 1.10.
59. Marr and Rhodes 2008, p. 2: „the author is almost certainly a young man (perhaps very young)“.
60. Marr and Rhodes 2008, p. 2: „though he is opposed to the Athenian democracy by instinct and background, his arguments are not those of a conventional oligarch. On the contrary, throughout the treatise he imagines himself to be arguing against those who hold conventional anti-democratic views, and whose criticisms of the democracy he regards as naive and misplaced“.
61. Вж. напр. Soulis 1972, p. 189: „a conceited lover of display, a hypocritical teacher of morality, an insincere historian, a flatterer of the strong men, a seeker of glory and apostate of his country, a self-centred individual.“
62. Thus., 1.20.3.

ЛИТЕРАТУРА

- АВЕРИНЦЕВ, С., ГАСПАРОВ, М., МАРКИШ, С., 1994. *Плутарх. Сравнительные жизнеописания*. Т. 1. Москва.
- АСМУС, В., 1965 *Платон. Избранные диалоги*. Москва.
- БЕККЕР, К., 2012. *Древняя история*. Москва.
- БОГДАНОВ, Н., 1984. Историкът Ксенофонт. *Ксенофонт. Исторически съчинения*. София.
- БОРУХОВИЧ, В., ФРОЛОВ, Э., 1976. *Ксенофонт. Киропедия*. Москва.
- ГРАБАРЬ-ПАССЕК, М., 1967. *Античная эпистолография*. Москва.
- ДАРК, Е., et al., 1997. *Римские историки IV века*. Москва.
- ДАНОВ, Х., 1979. *Тукидид. История на Пелопонеската война*. София.
- ЗАЙЦЕВ, А., 2001. *Лукиан. Сочинения. Том II*. Санкт-Петербург.
- ЛОСЕВ, А., ГАСПАРОВ, М., 2010. *Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов*. Москва.
- ЛОСЕВ, А., ТАХО-ГОДИ, А., 2005. *Платон. Аристотель*. Москва.
- МИРЧЕВ, М., СТЕФАНОВ, Р., 1984. *Ксенофонт. Исторически съчинения*. София.
- ПЕЧАТНОВА, Л. 2007. *Спартанские цари*. Москва.
- ПЕЧАТНОВА, Л., 2024. Ксенофонт и его творчество в исследованиях. Ввв: ФРОЛОВА, Э. 2024. *Несущий факел Прометей. Памяти профессора Э. Д. Фролова*. Санкт-Петербург.
- ПОЛЯКОВА, С., 1963. *Элиан Клавдий. Пестрые рассказы*. Москва.
- ПОНАРЯДОВ, В., 2005. *Ксенофонт. О верховой езде*. Сыктывкар.
- РАДЦИГ, С., ЯНЧЕВЕЦКИЙ, Г., 2020. *Аристотель, Ксенофонт. Афинская полития. Лакедемонская полития*. Москва.

- СЛАВОВА, М., 2016. *Ксенофонт. Атинската държавна уредба. Лакедемонската държавна уредба*. София.
- СОБОЛЕВСКИЙ, С., 1935. *Ксенофонт. Сократические сочинения*. Москва-Ленинград.
- СТЕФАНОВ, Р., 1985. *Ксенофонт. Сократически съчинения*. София.
- СТРАТАНОВСКИЙ, Г., 1964. *Страбон. География. В 17 книгах*. Москва.
- ТЫЖОВА, А., БЕХТПЕР, А., 2008. *Авл Геллий. Аттические ночи. Книги XI – XX*. Санкт-Петербург.
- ТОМОВ, Т., 1985. *Диоген Лаертски. Животът на философите*. София.
- ФРОЛОВ, Э., 1958а. Жизнь и деятельность Ксенофонта. В: *Ученые записки Ленинградского университета*, № 251. Серия ист. наук. Вып.28, с. 41 – 74.
- ФРОЛОВ, Э., 1958b. *Жизнь Ксенофонта и его общественно-политические воззрения (преимущественно по „Малым сочинениям“)*. Ленинград.
- ШЕЙНМАН-ТОПШТЕЙН, С., 2017. *Платон. Полное собрание сочинений в одном томе*. Москва.
- ANDERSON, J., 1974. *Xenophon*. London.
- CARTLEDGE, P., 1987. *Agasilaos and the Crisis of Sparta*, 2nd ed.
- COBET, C., 1858. *Novae lectiones quibus continentur observationes criticae in scriptores graecos*. Leiden.
- DILLERY, J., 1995. *Xenophon and the History Of His Times*. London and New York.
- FLOWER, M., 2017. *The Cambridge companion to Xenophon*. Cambridge.
- FURLEY, D., 2005. *Routledge History of Philosophy Volume II. Aristotle to Augustine*. Hoboken.
- KRÜGER, K., 1851. *Historisch philologische Studien. Vol. 1 – 2*. Berlin.
- LIPKA, M., 2002. *Xenophon's Spartan Constitution. Introduction, Text, Commentary*. Berlin.
- MARR, J., RHODES, P., 2008. *The 'Old oligarch': the Constitution of the Athenians attributed to Xenophon*. Oxford.
- MCBRAYER, G., 2018. *Xenophon. The Shorter Writings*. Ithaca.
- MITFORD, W., 1797. *The History of Greece. Vol. V*. T. Cadell.
- MURRAY, G., 1897. *A History of Ancient Greek Literature*. Boston.
- POMEROY, S., 1994. *Xenophon. Oeconomicus. A Social and Historical Commentary*. Oxford.
- SOULIS, E., 1972. *Xenophon and Thucydides*. Athens.
- VARIAS, C., 2019. *Anábasis*. 7^a ed. Madrid.

REFERENCES

- ANDERSON, J., 1974. *Xenophon*. London.
- ASMUS, V., 1965. *Platon. Izbrannyye dialogi*. Moskva. [in Russian].
- AVERINTSEV, S., GASPAROV, M., MARKISH, S. 1994. *Plutarkh. Sravnitel'nyye zhizneopisaniya*. T. 1. Moskva. [in Russian].
- BEKKER, K., 2012. *Drevnyaya istoriya*. Moskva. [in Russian].
- BOGDANOV, N., 1984. *Istoriyat Ksenofont*. In: *Ksenofont. Istoricheski sashineniya*. Sofia. [in Bulgarian].
- BORUKHOVICH, V.; FROLOV, E., 1976. *Ksenofont. Kiropediya*. Moskva. [in Russian].
- COBET, C., 1858. *Novae lectiones quibus continentur observationes criticae in scriptores graecos*. Leiden.
- DILLERY, J., 1995. *Xenophon and the History of his Times*. London and New York.
- DANOV, H., 1979. *Tukidid. Istoriya na Peloponeskata vojna*. Sofia. [in Bulgarian].
- DARK YE., et al., 1997. *Rimskiye istoriki IV veka*. Moskva. [in Russian].
- FLOWER, M., 2017. *The Cambridge Companion to Xenophon*. Cambridge.
- FROLOV, E., 1958a. *Zhizn' i deyatel'nost' Ksenofonta*. In: *Uchenyye zapiski Leningradskogo universiteta*, vol.251, issue 28, pp. 41 – 74. [in Russian].
- FROLOV, E., 1958b. *Zhizn' Ksenofonta i yego obshchestvenno-politicheskiye vozzreniya (preimushchestvenno po "Malym sochineniyam")*. Leningrad. [in Russian].
- FURLEY, D., 2005. *Routledge History of Philosophy Volume II. Aristotle to Augustine*. Hoboken.
- GRABAR'-PASSEK, M., 1967. *Antichnaya epistolografiya*. Moskva. [in Russian].
- KRÜGER, K., 1851. *Historisch philologische Studien*, vol. 1 – 2. Berlin.
- LIPKA, M., 2002. *Xenophon's Spartan Constitution. Introduction, Text, Commentary*. Berlin.
- LOSEV, A., GASPAROV, M., 2010. *Dioren Laertskiy. O zhizni, ucheniyakh i izrecheniyakh znamenitikh filosofov*. Moskva. [in Russian].
- LOSEV, A.; TAKHO-GODI, A., 2005. *Platon. Aristotel'*. Moskva. [in Russian].
- MARR, J.; RHODES, P., 2008. *The 'Old oligarch': the Constitution of the Athenians attributed to Xenophon*. Oxford.
- MCBRAYER, G., 2018. *Xenophon. The Shorter Writings*. Ithaca.
- MIRCHEV, M.; STEFANOV, R., 1984. *Ksenofont. Istoricheski sashineniya*. Sofia. [in Bulgarian].
- MITFORD, W., 1797 *The History of Greece*. Vol. V. T. Cadell.
- MURRAY, G., 1897. *A History of Ancient Greek Literature*. Boston.

- PECHATNOVA, L., 2007. *Spartanskiye tsari*. Moskva. [in Russian].
- PECHATNOVA, L., 2024. Ksenofont i yego tvorchestvo v issledovaniyakh. In: FROLOV, E. *Nesushchiy fakel Prometeya. Pamyati professora E. D. Frolova*. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- POLYAKOVA, S., 1963. *Elia Klavdiy. Pestryye rasskazy*. Moskva. [in Russian].
- POMEROY, S., 1994. *Xenophon. Oeconomicus. A Social and Historical Commentary*. Oxford.
- PONARYADOV, V., 2005. *Ksenofont. O verkhovoy yezde*. Syktyvkar. [in Russian].
- RADTSIG, S.; YANCHEVETSKIY, G., 2020. *Aristotel', Ksenofont. Afinskaya politiya. Lakedemonkaya politiya*. Moskva. [in Russian].
- SHEYNMAN-TOPSHTEYN, S., 2017. *Platon. Polnoye sobraniye sochineniy v odnom tome*. Moskva. [in Russian].
- SLAVOVA, M., 2016. *Ksenofont. Atinskata darzhavna uredba. Lakedemonkata darzhavna uredba*. Sofiya. [in Bulgarian].
- SOBOLEVSKIY, S., 1935. *Ksenofont. Sokraticheskiye sochineniya*. Moskva-Leningrad. [in Russian].
- SOULIS, E. 1972., *Xenophon and Thucydides*. Athens.
- STRATANOVSKIY, G., 1964. *Strabon. Geografiya. V 17 knigakh*. Moskva. [in Russian].
- STEFANOV, R. 1985. *Ksenofont. Sokraticheski sachineniya*. Sofia. [in Bulgarian].
- TOMOV, T., 1985. *Diogen Laertski. Zhivotat na filosofite*. Sofia. [in Bulgarian].
- TYZHOVA, A., BEKHTPER, A., 2008. *Avl Gelliy. Atticheskiye nochi. Knigi KhI-KHKH*. Sankt-Peterburg. [in Russian].
- VARIAS, C., 2019. *Anábasis*. 7^a ed. Madrid.
- ZAYTSEV, A., 2001. *Lukian. Sochineniya*. Tom II. Sankt-Peterburg. [in Russian].

WHEN WAS XENOPHON BORN? RETURN TO THE SOURCES AND NEW ARGUMENTS

Nikolay Penev, PhD Candidate

ORCID iD: 0000-0001-5894-1696

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: penev@me.com